

Nulldialogist kahe kogumiku alusel

'Oma' ja 'võõra' paradigma XX sajandi Eesti kultuuris. Kollektiivne monograafia. Toimetanud Anneli Mihkelev. Tallinn: Avenarius, 2020. 279 lk.

Methis. Studia humaniora Estonica 2020, nr 25. Vene kirjanduse tõlkeideoloogia erinumber. Koostaja Lea Pild. 185 lk.

Eesti-vene ja vene-eesti kultuurilised, ühiskondlikud ja psühholoogilised suhted on tänapäeval aktuaalne ja hinnatud teema. Edukalt on uuritud eesti ja baltisaksa mõjusid ning see on toonud lugejaskonna teadvusse palju unustatud nimesid ja olulisi teoseid, samuti osutanud rohketele ajaloolis-kultuurilistele nüanssidele. On aeg võtta kokku ja analüütiliselt läbi sõeluda kogu eestivene ja vene-eesti kirjandus- ja kultuuriajaloo materjal. Sellesse panustavad kaks hiljuti ilmunud kogumikku: „'Oma' ja 'võõra' paradigma XX sajandi Eesti kultuuris” ning Methise vene kirjanduse tõlkeideoloogia erinumber. Mõlemad puudutavad sarnaseid teemasid ja on siiski artiklite kogumikud, kuigi üks neist esineb kollektiivse monograafia nime all.

Vene-eesti ja eesti-vene suhete teadusliku analüüsi üks suuremaid probleeme on üldine teadmiste lünklikkus, mille all pean silmas erinevate allikmaterjalide väga ebaühtlast uurimistöödesse kaasatust. Mõni ajastu või aspekt, näiteks XIX sajandi Derpti ülikooli tudengite eluolu, on palju põhjalikumalt läbi uuritud kui näiteks venekeelne kultuurielu sõdadevahelises Eestis. Nii mõnigi suurem isiksus, nagu Igor Severjanin, on ka õigustatult rohkem tähelepanu saanud kui tema kaasaegsed, kelle kohta on küll rikkalikult andmeid, aga siiski ei tea me nendest eriti midagi. Nii ongi üldpilt katkendlik, see omakorda takistab meil loomast kompaktset ja

dünaamilist ettekujutust venelastest Eestis ning igasugune algatus selles suunas on tahes-tahtmata järjekordne sissejuhatus.

Sellest murest on kirjutanud Aurika Meimre: „Ent sageli on siiski tegemist kirjeldavate, mitte aga süvaanalüüsi sisaldavate artiklitega. Samas on senini kõrvale jäetud ehk vähemtuntud kirjanike ja kultuuritegelaste elu ja looming eelkõige seetõttu, et andmeid nende kohta tuleb otsida maailma erinevatest arhiividest, mis nõuab aastatepikkusi otsinguid, kuid tegelikkuses ei pruugi tulemusi anda.” („'Oma' ja 'võõra' paradigma”, lk 157) See tähelepanek on oluline mitmeti: materjalide leidmine on raske, nende teaduslik esitus võtab palju aega ega ole võimalik hästi ennustada, millisele teoreetilisele mänguväljale need sobivad.

„'Oma' ja 'võõra' paradigma XX sajandi Eesti kultuuris”, mis on Methise erinumbri mitmekülgsem, jaguneb samuti analüütilisteks ja andmepõhisteks tekstideks, ehkki põhjalikus sissejuhatuses on Irina Belobrovtsjeva esitanud ka soliidse teoreetilise raamistiku. Ühelt poolt pakutakse uusi või seni vähe käsitletud fakte ja detaile, mida edaspidi analüüsida, ent teiselt poolt leidub ka uurimusi, mis juba tuntud faktidele ja kirjandusnähtustele toetudes teevad järgmise sammu: sõnastavad uusi seisukohti ja hüpoteese. Sellisteks teoreetilistelt hästi põhjendatud käsitlusteks on Aurika Meimre, Anneli Kõvamehe ja Irina Belobrovtsjeva artiklid, kus uue materjali tutvustus käib käsikäes selle analüütilise mõtestamisega.

Faktipõhise suuna põnevaimad tööd on kahtlemata kaks Galina Ponomarjova artiklit, mis käsitlevad Eestis elanud vanausulisi ning nn optante. Ma usun, et need tekstid on kõige huvitavamad ka tavajalgajale, sest neis avaneb haarav, inimlikult dramaatiline, ligitõmbav ja kontrastiderohke inimsaatuste galerii. Ei olegi oluline, kas selles inimsaatuste seerias on kuulsusi,

nagu helilooja Artur Kapp, või vilksatab neis hoopis mõni kalur, tavaametnik ja isegi kurjategija. Need saatused on mitte ainult suurepärase materjal tulevase aja-looromaani autorile, vaid ka kõige ehtsam viis näidata lihtsalt inimesi ning mõistmise ja kaasatundmise kaudu eemalduda rangest oma ja võõra opositsioonist.

Kiiduväärne on, et käsitletud on karikatüüre (Aurika Meimre ja Aleksandr Danilevski). Karikatuur on žanr, mida on kasutatud oma ja võõra selgejooneliseks, tihti ka sõjakaks eristuseks, ning autorite (eeskätt Meimre) esiletõudud näited on õnnestunud (nt Peeter I kuju saatuse karikeerimine). Väga oluliseks pean ka sõjapõgenike ja sõjavangide karikatuuride mainimist: nagu õiglaselt kommenteerib Meimre, ei ole need mõeldud „naeruturtsatuste esilekutsumiseks” („’Oma’ ja ’võõra’ paradigma”, lk 119), vaid kõnelevad selle žanri seni uurimata mitmekülgusest. Teemat on käsitletud põhjalikult: luubi all on nii eesti karikatuurid baltisakslaste ja venelaste kohta kui ka nõukogude karikatuurid. Kummagi käsitlusviis on aga erinev: Meimre artikkel on analüütiline tutvustus, Danilevski oma kuiv numbristatistika lehekülgede kaupa.

Kogumiku esimene artikkel, Anneli Mihkelevi käsitlus Eesti ja Läti kultuurisuhetest, jääb teistest pisut irdu. See justkui ei sobi temaatiliselt (ülejäanud artiklid on pühendatud eelkõige suhetele venelastega), kuid klapib siiski nende järeldustega, mis teised kogumiku autorid on teinud eesti-vene dialoogi või selle puudumise kohta.

Siinkohal lausuks paar sõna kogumikus kasutatava *oma* ja *võõra* teoreetilise raamistiku kohta. See on küll hästi valitud ja korralikult põhjendatud ning seda on ka edukalt rakendatud, kuid selle puhul on võimatu rääkida dialoogist. *Oma* ja *võõras* on enamasti vastavalt positiivse ja negatiivse tähendusega mentaalsed kontsept-

sioonid, mida ühel või teisel põhjusel kasutatakse kompleksse reaalsuse kohta. Need on ilusad või koledad maskid, mis lubavad kujutleda üldteada faktidena vastu võetavaid arvamusi, hoiakuid ja emotsioone erinevate rahvus- või ühiskonnagruppide kohta, aga neis puudub avatus dialoogi-partneri individuaalsusele, mille väärtustest on kirjutanud Juri Lotman. Seda puudutavad tegelikult mitu kogumiku autorit, kui nendivad, et Eesti 1920.–1930. aastate perioodikas „vene kultuuri alast materjali ilmus harva” („’Oma’ ja ’võõra’ paradigma”, lk 130), et Eestit puudutavates siin ilmunud vene seiklusromaanides „näib, et eestlasi justkui pole!” (lk 163), või siis et Eestisse tulnud nõukogude autorid ei osanud Eesti tegeliku eluga tutvuda, mille tulemusena „piirdub [---] Eesti ja eestlaste kujutamise nõukogulike süžeedega ja nõukoguliku reaalsustajuga” (lk 178). Iseenesest on omapärane, et positiivne eestlane nõukogude ja varasemas baltisaksa kirjanduses on loodud sisuliselt sama mudeli järgi ja et võõras on enamasti esitatud mõningase ajalise distantsiga. Näiteks Meimre kirjutab sellest, kuidas XX sajandi esimese poole vene autorite Eesti-kirjeldused on sisuliselt eelneva sajandi romantiliste pil-dikeste taaskasutus (lk 163), ning Kõvamees rõhutab, et uuemad eesti reisikirjad Venemaast on „kahekordne liikumine ajas” (lk 276).

Eeltoodud näidete varal, aga ka üldse kogumikus käsitletud materjali põhjal võib ettekujutuse eesti-vene kultuurikontaktidest kokku võtta Meimre esile toodud nulldialoogi mõistega, millega ta iseloomustab eesti ja vene kultuuri paralleelset, üksteisest lahus eksisteerimist 1920.–1930. aastatel (lk 139–140). Võib küll vastu vaielda, et teineteise kohta maskide-mallide loomine on samuti teatud kultuuriline dialoog, nagu ka viha ja vaen, kuid selline käsitlus ei ole minu arvates tulemuslik. *Oma* ja *võõra* teoreetiline

kontseptsioon on suurepärane vahend, illustreerimaks tõelise dialoogi puudumist, kuid kui tahta jõuda uuele tasemele, mille suunas on hiljuti tehtud väikesed samme, on vaja muuta fookust. Kui seda ei tee, siis püsib seesama kahtlus, et otsingud ei anna tulemusi, või siis lihtsalt pannakse punkt pärast seda, kui öeldakse, et eesti-vene ja vene-eesti suhted pole kunagi olnud kultuuriselt tulemusrikkad ega tihedad.

Lähenen nüüd Methise vene kirjan-duse tõlkeideoloogia erinumbrile selle-sama nulldialoogi problemaatika seisukohast. Minu eesmärk ei ole anda detailset ülevaadet Methises püstitatud tõlketeooria ja ideoloogia nüanssidest ega süveneda Dostojevski või Gorki eestikeelsete tõlgete omapärasse. Selle asemel osutan Peeter Toropi käsitlusele Anthony Pymi tõlke-loo „inimlikustamisest”. Torop kirjeldab seda kui arusaama, et „tõlkija ei esinda kahe keele ja kultuuri vahendamisel vaid vastuvõtvat keelt ja kultuuri, vaid ta loob dialoogitasandi, kasutades vahenduseks kolmandat keelt. See teeb tõlkija loojaks ja tõlke iseseisvaks tekstiks.” (Lk 17) Selles tähenduses on tõlge loodud kahe keele ja kultuuri vahele ning omab mõlema tunnuseid, mis omakorda lubab sel ületada oma ja võõra opositsiooni kui Prokrustese süngi. Selle ületamiseks on kindlasti oluline ka usaldus, mida võib muu hulgas käsitleda täisväärtusliku ja maskivaba dialoogi hädavajaliku koostisosana. Torop hoiatab, et „[o]ma ja võõras on lihtsalt teoreetiline vastandus. Tegelikku-ses näeme võõrast omas ja oma võõras ja nende suhe teebki tõlke eriliseks.” (Lk 19) Kuigi tõlke juures tuleb arvesse võtta tõlkija ideoloogilisi hoiakuid, mis väljenduvad kas võõrapärasustamisest või kodustamisest, on selge, et tõlketööde uurimine on väga rikas, viljakas ja seni vähe käsitletud pinnas vene ja eesti kultuuri mittedialoogi uurimiseks.

Mulle meeldib Methise erinumbr-i juures see, et Toropi teooria leiab kinnitust järgnevates tõlkeanalüüsides. Tatjana Stepaništševa, Maria Borovikova ja Lea Pild analüüsivad konkreetseid tõlkijate ideoloogiliste hoiakute ja eesmärkide näiteid: Fjodor Dostojevski „Roima ja karistust” Johannes Aaviku tõlkes, keda huvitas eelkõige oma emakeele uuendamine ja mitte originaalteksti omapära edasiandmine, ning Heiti Talviku ja Betti Alveri väga erinevat lähenemist Maksim Gorki „Lapsepõlvele”. Talviku tõlke juures rõhutatatakse selle sõnasõnalisust ja kõrgendatud tähelepanu originaali stilistilistele eksperimentidele, Alveri tõlge on pigem nõukogude kontekstis loogiline katsetus siluda ja neutraliseerida originaalteksti stiili (lk 62–63). Tähelepanuväärne on ka erinevate tõlkestrateegiatega ajaline omapära: Borovikova sõnul „Talvik mõtleb veel Eesti 1920.–1930. aastate tõlkekultuuri raamistikus, kus oli eesmärgiks lugejat rikastada originaali keele kultuuriliste iseärasustega, teda harida. Alveri tööst nähtub kuulus juba uue ajastu juurde, kus peaaesandeks ei ole mitte kultuuriline rikastamine, vaid eesti keele säilitamine, ka tõlketekstides [---].” (Lk 62–63) Erinevad tõlkestrateegiad viitavad kultuuri eri rollidele eri tekstides, mis väärib omaette süvaanalüüsi.

Kahtlemata täiendavad artiklikogumikud teineteist, pakuvad uusi käsitlusi ning faktoloogilist materjali, kuid osutavad ka probleemidele, milleks on vähene tähelepanu tõlgete analüüsile, väheuuritud ajastute materjalide käsitlemisega seotud raskused ning kõigepealt nulldialoogi juhtumid. Kahtlused jäävad: kas on ikka mõtet otsida mingit erilist läbisaamist venelaste ja eestlaste vahel? Ehk võib leppida sellega, et kultuuriliselt mõjutasid eestlasi rohkem baltisakslased ja pole põhjust loota, et õelate karika-tuuride, idealiseeritud või vihatud võõra maski taga leiduks tõelist sisukat suht-

lust? Üldine oma ja võõra vastanduse ajalooline areng on ka juba paika pandud. Jah, eesti ja vene teadlaste ühine tegevus on üks võimalik sild, mis aitab luua uut dialoogitaset, kus oma ja võõras ei mängi enam nii suurt rolli. Kuid oma osa on siin kindlasti ka tuleviku ilukirjandusel, kui see loobub varasematest oma ja võõra

troopidest. Oleks idealistlik ja naiivne mõelda, et saame nendest täiesti üle, kuid kriitiline kultuuritundmine, vastastikune austus ja usaldus võivad siiski suuresti korrigeerida senist pilti. Aga see on juba meie kõigi teha.

BORIS VEIZENEN